

*The History of Pannonia between 54 and 166 A. D.*, F. Benec, P. Kovács (ur.). *Fontes Pannoniae Antiquae II*. Budapest 2005. 159 str.

Drugi del zbirke *Fontes Pannoniae Antiquae* z naslovom Zgodovina Panonije med leti 54 in 166 prinaša omembe Panonije v antičnih virih za obdobje, ki traja od smrti cesarja Klavdija do začetka markomanskih vojn (cesar Mark Avrelij). Koncept je v veliki meri enak tistemu, ki smo ga opisali pri prvem delu zbirke in bo najverjetneje tak ostal še pri ostalih delih FPA.

Delo se prične s seznamom virov, ki se sicer navezujejo tudi na to obdobje, a so bili predstavljeni že v prejšnjem, in zato ne zahtevajo ponovne obravnave. Prvo pravo poglavje, ki je obenem najdaljše, je tokrat posvečeno delom zgodovinskega značaja (*Opera historica*). Le-ta so namreč za to obdobje že bolj pogosta; glede na to, da se nahajamo v dobi srebrne latinščine, ko je latinska književnost doživela enega svojih vrhuncev prav na področju zgodovinarstva (s Tacitom), je to še toliko bolj razumljivo. Poglavje se prične z judovskim zgodovinarjem Jožefom Flavijem, nadaljuje s Tacitovimi deli (*Annales, Historiae, Agricola*), Svetonijem, Plutarhom, Lukijanom, Kasijem Dionom. Ponovno se pojavijo tudi cerkveni avtorji: Hieronim, Evtropij in Orozij, ki niso pisali samo teoloških spisov, temveč so želeli strniti pomembne zgodovinske dogodke (pri čemer je bil vpliv Boga na potek zgodovine po njihovem pojmovanju odločilen). V poglavju zgodovinskih del sledita samo še dva krajša odlomka sirskih virov.

Drugo poglavje z naslovom *Opera gromatica* (dela, ki se ukvarjajo z zemljemerstvom) vsebuje tri dela, ohranjena pod Higinovim imenom (*Pseudo-Hyginus: De munitionibus castrorum; Hyginus 1: De condicionibus agrorum; Hyginus 2: Constitutio limitum*). Rimljani so vedno kazali zanimanje za geodezijo, ki je imela pomemben vpliv na geografski, vojaški, upravni, pravni, ekonomski in še kakšen vidik življenja. Del tekstov takšne vsebine so v 5. st. zbrali v korpus, ki ga danes poznamo pod naslovom *Corpus agrimensorum* (ali *Gromatici veteres*) in v katerem najdemo prej omenjena dela. Dela znotraj poglavja *Opera gromatica* pa prinašajo pomembne novice o Panoniji, njenih mestih (npr. *Poetovio, Savaria*) in drugem.

Tretje poglavje, ki vsebuje samo dve deli Plinija Mlajšega, je posvečeno omembam Panonije v pismih in govorih (*Epistulae et orationes*). O Panoniji Plinij Ml. govori tako v pismih kakor tudi v znamenitem Panegiriku na cesarja Trajana. Naslednje poglavje vsebuje pesnike, v delih katerih lahko najdemo zgodovinske podatke (*Ad historiam pertinentia poetarum*). Največja zakladnica so Marcialovi epigrami, saj sta jih avtorja nanizala kar štirinajst, ki vsebujejo podatke o Panoniji. Sledi Stacij z izseki iz dela *Silva*, krajšo notico prinaša tudi pesnitev *Thebais*, nekaj informacij pa izvira iz pesnitve *Punica* Silija Italika.

V posebno poglavje sta avtorja zbrala novce, a ker sta izpričana samo dva, je to nekoliko neuskkljeno z ostalimi. Novci so na tem mestu omenjeni prvič, zelo verjetno pa bodo numizmatična poglavja vsebovali tudi naslednji zvezki. V tem zvezku bi ju avtorja lahko povezala v skupno poglavje z napisi, ki tvorijo naslednji sklop virov z Panonijo. Napise sta avtorja razdelila na tiste, ki imajo zgodovinski pomen, in na tiste z literarnim. Število napisov je v tem zvezku občutno večje kot v prejšnjem, kar je pričakovano, saj je to obdobje, ko je rimska kultura v Panoniji zelo napredovala, s tem pa se je širila tudi t. i. "epigraphic habit". Med literarne napise sodijo nagrobni napisi (trije iz tega časa), ki so jih zapisali v verzih.

Poglavje, ki sledi, je posvečeno vojaškim diplomam, ki so v tem času na območju Panonije izpričane prvič. Dokument, sestavljen iz dveh bronastih plošč, je v bistvu kopija cesarjevega edikta v Rimu. Vojakom pomožnih čet v provincah so jih izdajali med leti 54 in 203. Najdbe diplom so tako pomemben vir za vojaško zgodovino nekega prostora; ključnega pomena so pri ugotavljanju, katere pomožne čete so bili nameščene v posamezni provinci. Izdajali pa so jih tudi pretorijancem, pripadnikom *equites singulares* in *cohortes urbanae*, ter vojakom mornarice.

B. Lőrincz najprej predstavi osnove o vojaških diplomah, čemur doda še obsežen seznam literature na to temo. Sledi katalog petindvajsetih diplom za obravnavano obdobje. Vsaka je opremljena z najdiščnimi podatki, objavami ter besedilom, ki je, kot je bilo že omenjeno, sestavljen iz dveh delov: prvi prinaša titulature cesarja, ki je diplomo izdal, enote, ki so istočasno dobile privilegije (torej ob odpustitvi iz vojske), omembo podeljenih privilegijev (predvsem državljanstvo za odpuščene vojake, njihove otroke ter *conubium*) in drugo; drugi je sestavljen samo iz imen (osmih ali kasneje sedmih) prič.

Kakor že pri prvem zvezku je P. Kovács kot zaključek ponovno prikazal pregled zgodovine Panonije med leti 54 in 166 v luči prej omenjenih virov. V okviru orisa zgodovine so v preglednici dodane še panonske naselbine z mestnimi pravicami v 2. st. Na podoben način se je mogoče seznaniti še z upravniki Panonije med 54 in 166.

Vrednost drugega dela *Fontes Pannoniae Antiquae* ni nič manjša od prvega; časovno obdobje, ki ga obravnava, je z vidika antičnih virov že bolj zanimivo, saj je zgodovinarjev, ki pišejo o Panoniji, veliko več, poleg teh pa je to tudi doba, ko se latinski napisi na tem območju razbohotijo in s tem postanejo pomemben vir pri razlagi zgodovinskega dogajanja. Med napisno gradivo je mogoče šteti še vojaške diplome, ki so zaradi svojega izrednega pomena za vojaško zgodovino v tem delu še posebej natančno razložene. Obeh predstavljenih zvezkov zbirke tudi pri nas ne smemo spregledati, saj se velik odstotek zbranih virov delno ali celo v celoti navezuje tudi na naše ozemlje.

Julijana VISOČNIK

**Hans Foerster, Thomas Frenz:** *Abriss der lateinischen Paläographie*. 3. überarbeitete und um ein Zusatzkapitel "Die Schriften der Neuzeit" erweiterte Auflage von Thomas Frenz. Anton Hiersemann Verlag, Stuttgart 2004. 363 str.

Latinski paleografiji se ni nikoli posvečalo dovolj pozornosti, zato so publikacije, ki jo obravnavajo, toliko bolj dragocene. Pred nami sicer ni popolna novost, saj gre za predelavo in dopolnitev že obstoječega dela. Veda, ki se ukvarja s starimi pisavami, njihovim razvojem, posebnostmi posameznih, pa tudi z materiali, na katere se je pisalo, s pripomočki za pisanje, prispeva svoj delež k preučevanju latinskih napisov na kamnitih spomenikih, na drobnih predmetih za vsakdanjo rabo, pergamentih, papirusih ... Njena vloga je veliko večja, kot se kaže na prvi pogled, saj se lahko pogosto šele z njeno pomočjo dokopljemo do približnega časa nastanka nekega napisa. Oblika in način pisave sta namreč v veliki meri odvisna od časa, v katerem je nastala, manj od prostora.

Pregledu zgodovine obravnavane discipline sledi obsežno poglavje o pisanju na splošno, ki najprej predstavi materiale, na katere se je v preteklosti pisalo. V prvem sklopu gre za bron, les, povoščene tablice; sledijo papirus, nato pergament in nenazadnje še papir. Nenavadno in nekoliko moteče je, da avtorja obideta kamen, kot material, ki je bil v antiki, v rimskem imperiju, zaradi epigrafske kulture še najbolj razširjen. Sledi razlaga zvitka in kodeksa, oblik, v katerih so bile v antiki in srednjem veku zapisane knjige. S tem v zvezi so predstavljeni palimpsesti, ki so pomemben del srednjeveškega izročila. Dogajalo se je namreč, da so starejše antične rokopise v srednjem veku popisali z novim besedilom. S pomočjo posebnih tehnik, ki so na kratko orisane, pa je v novejšem času postalo mogoče rekonstruirati tudi prvotni tekst. Njihov pomen je izreden, saj lahko marsikateri kodeks skriva tekst, ki velja za izgubljenega in ga poznamo samo po naslovu.

Nekaj besed avtorja namenita tudi pisarjem, trgovanju s knjigami skozi zgodovino ter predvsem zbiranju knjig in razvoju knjižnic skozi čas. Pri tem nanizata vse pomembne institucije starega sveta (Aleksandrija, Rim) in srednjega veka